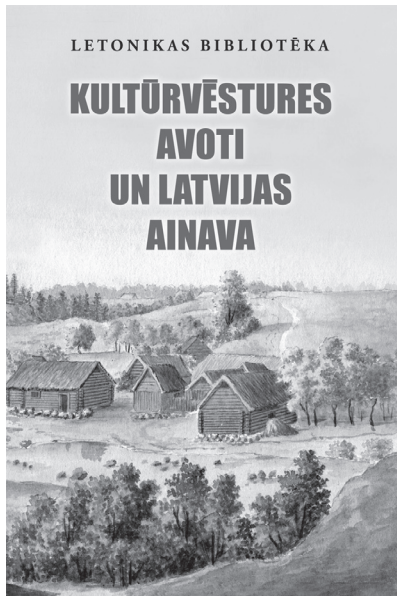

PĀRDOMAS, LASOT RAKSTU KRĀJUMU “KULTŪRVĒSTURES AVOTI UN LATVIJAS AINAVA”

Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava

Sast. LZA īst. loc. S. Cimermanis

Rīga: LZA Vēstis, 2011. 405 lpp.

Grāmatā apvienoti plaša spektra speciālistu pētījumi un atziņas par Latvijas ainavu, tās raksturīgajām izpausmēm, veidošanos, neapzinātu un apzinātu cilvēka lomu tās vēsturiskajā gaitā un pieejām avotu izmantošanā. Tā ir nozīmīgs notikums Latvijas kultūrainavas izpētē un cilvēka un vides mijiedarbības izpratnē. Grāmatas nozīmīgumu pozitīvi palielina tas, ka rakstu autori ir dažādu specialitāšu pārstāvji, un no dažādiem redzes viedokļiem skata šobrīd vēl visai maz izpētīto un nepietiekami izvērtēto cilvēka un vides mijiedarbību Latvijas ainavas ģenēzē.

Tādēļ, ka krājumā ir apkopoti konferencē nolasīti referāti, atsevišķu rakstu temati ir visai daudzveidīgi un ne vienmēr ar vienādu ieguldījumu tēmas risināšanā. Rakstos skar-

tos jautājumus un problēmas varam iedalīt vairākās grupās:

- jautājumi, kas saistīti ar terminā “ainava” ietvertu būtību, problēmām, tās veidošanos, saglabāšanu un tālāko gaitu;
- agrārās reformas un to izraisītās ainavu izmaiņas;
- avoti, no kuriem iegūts priekšstats par ainavas vēsturisko gaitu īpatnībām, šo avotu izmantojamība un ticamība;
- dabas katastrofu ietekme uz ainavu un to seku novēršanas raksturs;
- atsevišķu nozīmīgu saimnieciskās struktūras un garīgās darbības procesu loma Latvijas ainavas raksturīgo iezīmju veidošanās norisēs;
- problēmu un risinājumu perspektīva. Rakstu krājumā ir bagātīgs vēsturiskais,

kultūrvēsturiskais, arheoloģiskais un vispār-izglītojošais materiāls par Latviju, kas labāk ļauj izprast mūsu tautas likteņus un dziļāk iemīlēt savu zemi. Grāmatu ievada tās sastādītāja, tekstu rediģētāja un papildinātāja LZA īstenā locekļa Saulveža Cimermaņa īsi ievadvārdi par izraudzīto tematiku, kura veidota atbilstoši Eiropas ainavu konvencijai.

Ainava. Rakstu krājuma pirmajā rakstā A. Mellumas "Latvijas ainava: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi" ir skaidri noformulēts, kas ir ietverams un jāsaprot ar vārdu "ainava", kādas neskaidrības un problēmas rodas šī vārda lietošanā un izpratnē, par cilvēka vietu, līdzdalību un atbildību par ainavu, kurā mēs dzīvojam un kuru veidojam. Analizējot vārda "ainava" saturu un nozīmi, A. Melluma uzskaita vismaz 14 šī vārda izpratnes un pieejas, no kurām kā būtiskākās var atzīmēt ainavas estētisko un vizuālo iespaidu, ainavu kā stāvokli un procesu, ainavu kā resursu, kā dzīves vidi, ainavu kā problēmu u.c. Autore uzsver, ka pašreizējā vārdā "ainava" ietvertā izpratne nebūt nav pilnīga vai noslēgta, kā minēts arī Eiropas ainavu konvencijā.

Par to, ka terminiem "ainava", "kultūrvēsturiskā ainava", "kultūrainava" var būt plaša un neviennozīmīga izpratne un pielietošana, norāda autore, izraisot arī zināmas pārdomas. Piem., grāmatas 14. lpp. ir pretstatītas "savvaļas daba" un "ainaviskā daba"¹. Var rasties jautājums, vai ainava ir tikai cilvēka mijiedarbības ar dabu rezultāts, vai tad savvaļas daba nav ainaviska cilvēka uztverē — cilvēka nepārveidotie purvi, jūra, Moricsalas un Slīteres meži. Arī termins "kultūrainava", kurš tiek lietots kā cilvēka darbības rezultāts, vairāk asociējas ar kultūralu un estētisku ainavu, lai gan cilvēks nereti ir radījis un rada neestētisku, nekultūralu, deģenerētu vidi. Varbūt cilvēka darbības rezultātā radušos vidi varētu nosaukt par „antropogēnu ainavu”.

Autore raksta, ka „.. Latvijas ainavu nākotne, to turpmākā gaita, iesaistīšanās valsts politikā saistās ar EAK (Eiropas ainavu konvencija) nostādnēm, vairāk gan ar to, kādā

veidā tās tiks īstenotas praksē... nostādnēs daudzējādā ziņā liek domāt un runāt par ainavām savādāk, nekā tas noticis līdz šim, notiek pašreiz”.² Neapšaubāmi, konvencijas vispārīgās nostādnēs ir labi pārdomātas un zinātniski pamatotas, taču tās nevajadzētu pieņemt kā dogmu, lai nenonāktu pretrunā ar mūsu tradicionālajiem priekšstatiem par ainavu, mūsu mentalitāti un dabas bāzi, t.i., lai nenonāktu pie unifikācijas, cenšoties ienest mūsu ainavā citur noskatītu par labu vai noderīgu atzītu izkārtojumu.

Autore uzsver, ka ainava ietekmē cilvēku un sabiedrisko domu, it īpaši negatīvā nozīmē, ja ainavā ir destruktīvas pazīmes, un, protams, arī pozitīvi, ja ainava ir izkopta un patīkama. Kā galvenie faktori, kas nosaka antropogēnās ainavas veidošanos, tiek minēti konkrētās vides dabas pamatne (reljefs, udeņi u.c.), cilvēka saimnieciskais izdevīgums vides iekārtošanai un izmantošanai, estētiskā izjūta un tradīcijas un vides aizsardzība.

Otrajā rakstā "Dabas parks "Daugavas loki"; ainava un laiki" autori — A. Melluma un M. Lūkins — analizē konkrētas teritorijas, Daugavas loku ainavas izmaiņas jeb A. Mellumas ieteiktajā apzīmējumā — ainavu gaitu³ un to ietekmējošos apstākļus. Šajā teritorijā ainavas gaitu noteica saimnieciskie apstākļi, un tā bija neregulēta, stihiska. Kopš teritorija ir kļuvusi par dabas parku, aktuāla ir tā ainavas plānošana un pārraudzība. Lai ainavas plānošana nebūtu formāla un no ārienes uzspiesta, pēc autoru domām, jāizpēta reālā ainava un pašreiz šajā teritorijā dzīvojošo cilvēku saikne ar dabu un ainavu.

Rakstā aizskarti arī tādi jautājumi kā dabas aizsardzības un ainavas aizsardzības vienā teritorijā savienojamība un arī ainavas kā resursa izmantošanas iespējas.

Agrārās reformas. Lauku ainavas veidošanos neapšaubāmi lielā mērā ietekmē lauksaimniecības un mežsaimniecības saimnieciskā organizācija un struktūra. Vairāki autori (A. Seile, U. Niedre, I. Lancmanis u.c.) apskata krasu lauksaimnieciskās ražošanas iz-

maiņu ietekmi uz Latvijas lauku kultūrainavu.

I. Lancmaņa vērtējumā "Laikā ap 1900. g. tā (Latvijas lauku kultūrainava) bija sasniegusi savu estētisko pilnību..."⁴. Ainavas centrā bija muižas ēkas ar parkiem, lieliem muižas laukiem un nomaļāk vecsaimniecības un rentes mājas ar saimnieciskajām ēkām un nelieliem tīrumiem, nereti sliktās, grūtāk apstrādājamās vietās. Šāda lauku ainava ilgāku laiku bija raksturīga Kurzemes, Zemgales un Vidzemes laukiem. Latgalē tā atšķīrās tādējādi, ka zemnieki dzīvoja sādžās un viņu apstrādājamā zeme bija sloksnes. Būtiskas izmaiņas lauku ainavā notika Latvijas valstiskās neatkarības laikā 20. gs. 20.–40. gados, ko noteica agrārā reforma un Latvijas Republikas Satversmes sapulces pieņemtais Agrārās apbūves reformas likums. Muižas zemes tika sadalītas jaunsaimniecībās un amatnieku saimniecībās, kas ienesa pavisam jaunus akcentus Latvijas kultūrainavā. Būtiski, ka iedalīto jaunsaimniecību apbūve un iekārtošana nenotika stihiski, bet gan pēc stingri nosprausta jaunbūvējamo saimniecību ēku un to izvietojuma paraugplāna, kurā jaunsaimnieks gan varēja ienest grozījumus, pielāgojoties konkrētajam reljefam un infrastruktūrai. Ap mājām tika stādīti koki un iekārtoti auglukoku un ogulāju dārzi. Kultūrainava neko nezaudēja no estētiskās vērtības. Šīs konsekvēnti realizētās agrārreformas piemērs parāda, cik svarīgi ir precīzi plānot un, arī plānojot, balstīties uz tautas mentalitāti un tradicionālo izpratni par pareizo un skaisto. Ka latvietis, aizbraucot citur laimi meklēt, tomēr līdzī paņēma Latvijas izjūtu, bija redzams gan Baškīrijā, gan Lauru kolonijā u.c., kur latvieši būvēja viensētas, ap kurām stādīja kokus, iekopa puķu dobes u.c. Latvijas ainavai raksturīgo.

Krass pavērsiens Latvijas kultūrainavā notika pēc Latvijas okupācijas, kad 40. gadu beigās pēc Padomju Savienības parauga tika dibināti sovhozi un kolhozi, zeme pārgāja valsts īpašumā, tika iznīcinātas viensētas un sabūvēti kolhozu ciemati ar neglītām liellopu

un cūku fermām no ainaviskā viedokļa visnepiemērotākajās vietās. Ienākot citai mentalitātei un izpratnei par "pareizo" un skaisto un cenšoties ar minimāliem līdzekļiem saražot pēc iespējas vairāk produkcijas, Latvijas ainava stipri mainījās uz sliktu pusi.

Pēc Neatkarības atjaunošanas zemes reforma atkal atjaunoja īpašuma tiesības uz zemi. Jaunās lauksaimniecības saimniekošanas formas ar lielām saimniecībām vairs neļauj pilnībā atjaunot 20. gs. 30. gadu lauku ainavas. Kaut gan, kā raksta A. Seile: "Zemes reforma ir atkal devusi iespēju veidot dzīves telpu pēc paaudžu dzīves ritumā izkoptajām latviešiem piemītošajām labas gaumes un kultūrvēsturisko vērtību pārmantošanas tradīcijām. Tomēr arī valsts atbalsta rūpīga plānošana un saprātīga uzraudzība joprojām nepieciešama, lai nepieļautu pārmērīgu apbūves koncentrēšanos piejūras krasta kāpās, upju un ezeru krastos un nodrošinātu sabiedrībai brīvu piekļūšanu atpūtas resursiem, ar kuriem tik bagāta ir mūsu zeme."⁵

Mežu ainava. Lauku dabas ainavas neatņemama sastāvdaļa ir meži. M. Lūkins apcerējumā "Par meža kultūrainavu" uzsver, ka kultūrmežs tiek veidots, orientējoties uz iespējami lielāku izdevīgumu, ko nereti panāk, rīkojoties pret dabas likumiem — mākslīgā ceļā. Meža kā kultūrainavas objekta izpēte nav iedomājama, tikai un vienīgi aplūkojot meža laika telpiskās izmaiņas. Nepieciešama plašāka, bieži ārpus meža notiekošu vēsturisku un sociālu notikumu un to pavērsienu analīze, kam katrā vietā piemīt savdabīgas iezīmes. Pavērsieni izriet no dabas apstākļu kopuma, kurus laika gaitā ietekmē cilvēka rīcība.

Jāpiezīmē, ka Latvijas meži nav saglabājušies pirmatnējā neskartībā, bet līdumnieku saimniekošanas gaitā ir nolīsti, atkal atjaunojušies un apsaimniekoti. Šobrīd dabisku mežu ainavas veidojas Slīteres un Gaujas Nacionālā parka teritorijās.

Stihiju (vētru, kaitēkļu u.c) nodarītie postījumi un to sekas ir apskatītas I. Stūres un L. Gustiņas pētījumā "Lielās vētras un meži

20. gadsimta 60. gadu Latvijā”. Sīki dokumentētajā vētras seku likvidēšanā, kas izcēlās ar neorganizētību un Latvijai nodarītajiem lielajiem ekonomiskajiem zaudējumiem, ir konstatēts, ka stihijas postījumi varētu būt bijuši mazāki, ja meži būtu pareizāk ierīkoti un apsaimniekoti. Autori arī norāda, ka tas bija impulss, “kā mainīt mežsaimnieciskās prakses, lai stiprinātu mežu izturību un tādējādi mazinātu vētru postījumus”⁶. Šī ir ļoti nozīmīga ainavu plānošanas un realizācijas atziņa. Veidojot ainavas, nedrīkstētu ciest dabas pamatnes stiprība.

I. Lozes, L. Kalniņas un A. Ceriņas pētījumā aprakstītas Lubānas mitrāju ainavas izmaiņas ledus laikmetā un pēclodus laikmetā. Senākajos laikos cilvēka iejaukšanās ainavas veidošanā bija minimāla, un galvenais regulētājs bija dabas apstākļi (ezera ūdens līmenis), kuri noteica apmetņu veidošanos vai izzušanu. Ar cilvēku skaita pieaugumu un tehnoloģiju pilnveidošanos cilvēka loma ainavas veidošanā palielinājās, taču saglabājoties zināmā līdzsvarā, kas nereti apgrūtināja cilvēka saimniecisko darbību. Būtiskas izmaiņas šīs teritorijas ainavā ienesa kanālu un dambju sistēma, uzlabojot saimnieciskās darbības iespējas. Pēdējā laikā, kad saimnieciskā aktivitāte apstājas, paveras iespēja ainavas pirmatnīguma saglabāšanai, uzturot purva režīmu dabas aizsargzonās.

I. Lancmaņa rakstā “Muižu centri Latvijas mūsdienu kultūrainavā”, izskan satraukums par muižu centru neapturamo sabrukumu, ko ievadīja Latvijas Pirmās republikas agrārā reforma ar muižu zemju sadalīšanu, tai sekojošais Otrais pasaules karš, kurā nopostīja daudzas muižu ēkas, un padomju laika destruktīvā ne tikai muižu centru, bet visas Latvijas lauku ainavas pārveidošana. Latvijas neatkarības atgūšana ir devusi iespēju atjaunot dažus nozīmīgus muižu ansambļus, taču, trūkstot zinātniski izstrādātam perspektīvajam plānam un centralizētai speciālistu uzraudzībai, muižu atjaunošana un lauku ainavas veidošana notiek visai stihiski, ienesot

tajā ar tradicionālo lauku ainavu nesavienojamus elementus un radot disharmoniju.

O. Spārītis rakstā “Latvijas kristīgās sakrālās kultūrainavas veidošanās” apcer sakrālās ainavas veidošanos, kas pirms kristietības ieviešanas Latvijā bija vienkāršas svētvietas — meži, birzis, akmeņi, alas, koki, avoti u.c. Kristīgā ticība ienāca ar baznīcām, klosteriem, kapsētām, kas sava arhitektoniskā stila un rūpīgi izraudzītā izvietojuma dēļ kļuva par dominanti gan pilsētās, gan laukos. Lauku ainavā noteiktu vietu ieņēma mācītājmuižas un kapsētas ar kapličām, zvanu torņiem, žogiem un vārtiem. Varbūt rakstā varēja tikt pieminētas arī pareizticīgās baznīcas sakrālās celtnes, kas gan Latvijas ainavā ienāca vēlāk kā katoļu un luterāņu dievnamī. Raksta nobeigumā autors izsaka bažas par kristietības radīto sakrālās kultūrainavas ilgtspējību, mainoties priekšstatiem par reliģiju un tās vietu garīgajā kultūrā.

Vairums autoru, pētot Latvijas kultūrainavas gaitu vēsturiskā griezumā, ir izmantojuši visdažādākos izziņas avotus — arheoloģiskos materiālus, dažādu laiku kartes, shēmas un zīmējumus no arhīviem un bibliotēkām, fotomateriālus, lietišķos materiālus, kas saglabāti dažādos muzejos un krātuvēs, kultūrainavas atspoguļojumu dialektos. Šāda plaša avotu izmantošana ļauj radīt visai ticamu gan lauku, gan pilsētu kultūrainavas gaitas dinamiku un tās nosakošos faktoros. Vairums šo materiālu informatīvi ir ar augstu ticamības pakāpi, tāpat autori ir iespēju robežās pētījumos izmantojuši pirmavotus. Tomēr arī pirmavotos atrodamo informāciju ticamībai ir dažādas pakāpes. Interesants šajā ziņā ir A. Taimiņas pētījums “Helmsa hronika: oriģināls, noraksti, attēlu pārceļojumi un pārveidojumi”. Rakstā analizēta hronika, kuras oriģināls ir pazudis (sadedzis), un tās norakstu un zīmējumu kopiju izmantojamība par ticamu vēstures avotu. Tajā, kā liecinājuši šī darba oriģināla lasītāji, ir bijis daudz materiālu no vēsturiskajām hronikām, paša autora pieredzētā un no dabas veikti zīmējumi, arī

autora fantāzijas un mistifikācijas, it īpaši piļu un cietokšņu attēlojumos. Kā norāda autore, viduslaikos piļu un sakrālo celtnu zīmējumi tika papildināti ar „idealizētām shēmām un lokāli adaptētiem stereotipiem”⁷, kas reālo pili vai kādu citu būvi vai shēmu pārveidoja visai tālu stāvošu no īstenības. Tātad, izmantojot vēstures avotus, ir jāņem vērā tā laikmeta, kurā shēmas vai zīmējumi veidoti, pieņemtie nosacījumi, šifrējumi un mākslinieciskais stils. Šos Helmsa abstraktā vidē izvietotos piļu un cietokšņu attēlus tiražējot jau ar 19. gs. jaunajām attēlu iespēšanas tehnikām, tika piezīmēta klāt apkārtējā ainava, lai radītu reālās situācijas iespaidu, kas nekritiskam šo materiālu izmantotājam var kļūt par pamatu aplamu secinājumu izdarīšanai. Taču šo materiālu pētīšanas nozīmīgums, ievērojot iepriekšējo laikmetu notikumu fiksēšanas īpatnības, ir nepārvērtjams.

Informatīvs, bagātīgi ilustrēts ar arhīvu u.c. avotu kartogrāfisko materiālu, dabā saglabājušos un cilvēku atmiņās saglabāto ir I. M. Janelis pētījums “Par latviešu ciemu laikā un ainavā”. Autore apraksta, kā bijušas izvietotas latviešu zemnieku sētas Kurzemē, Zemgalē un Vidzemē, kas nereti atradušās puduros pa divām, trim un arī vairāk, atrodoties 100 līdz 800 m attālumā cita no citas, un to saimniecību zemēm nereti saskaroties ar sakņu un augļu dārziem. Nenodefinējot, ko saprast ar vārdu “ciems”, autore zināmā mērā samulsina lasītāju, it sevišķi raksta sākumā pārmetot pārspīlēto latviešu individuālisma uzsvēršanu, ko neapstiprinot tautasdziesmās lasāmais par latviešu dzīvošanu ciemos.⁸ Tas gan nav spēcīgākais arguments, ja nav definējuma, kas ir latviešu ciems. “Latviešu valodas vārdnīcā” (1987) ciemam ir vairākas nozīmes, tajā skaitā “neliela viensētu grupa”⁹, kas raksturīgs latviešu ciemam. Arī K. Karulis etimoloģijas vārdnīcā “ciemam” min daudzas nozīmes, arī “nometne, mītne”¹⁰. Tālākajā tekstā autore arī apraksta ciemus kā “patstāvīgu viensētu puduri”¹¹. Šāds viensētu izvietojums nelielos puduros gan ne-

licina par lielu šo saimnieku komunikabilitāti un satīcīgi kopā veiktajiem darbiem. Drīzāk gan latviešu zemnieka viensēta, vai tā bija tālu no citām, vai vairāku saimniecību grupā, raksturojās ar izteikti individuālu saimniekošanu un raksturīgu latviešu individuālismu. Taču šī raksta pamattemats — latviešu zemnieka sētas lauku ainavā ar atsevišķu koku un dzīvzogu stādījumiem un birtaliņām pie tām, kam ir bijusi gan praktiska nozīme, gan estētiska vajadzība, savrupmāju pudurī vai atsevišķā lauku sētā harmoniski iekļāvās Latvijas kopējā kultūrainavā.

Nepārvērtējami nozīmīgi 19. gs. beigu un 20. gs. sākuma Latvijas kultūrainavas izpētei ir rūpīgi un sistemātiski veiktie Oskara Emila Šmita fotouzņēmumi, kuru vākumu Latvijas Nacionālā vēstures muzeja kolekcijā analizējusi G. Baumanē.

Tāpat nozīmīgs ir O. Fišmanes pētījums par latviešu materiālās kultūras materiāliem, zīmējumiem un fotogrāfijām, kurās fiksētas Latvijas ainavas, kas glabājas Sanktpēterburgā, Krievijas etnogrāfijas muzeja fondos.

Rakstu krājumā ievietotie raksti tātad ir par kultūrainavu, t.i., cilvēka darbības rezultātā veidojušos vidi, pamatā ņemot lauku ainavu. Atsevišķos rakstos pieminēta stihisko dabas katastrofu ietekme uz kultūrainavu, galvenokārt gan uzsverot stihisko postījumu likvidēšanas zemo organizācijas līmeni, kas kultūrainavai nodarīja lielāku ļaunumu par pašiem stihiskajiem postījumiem.

Vēsturiskajā skatījumā aptverts kultūrainavas veidošanās laiks no pirmo ienācēju pēc Ledus laikmeta Latvijas teritorijā ietekmes līdz mūsdienām, konstatējot, ka saimniekošanas formas un dabas resursu izmantošana ir bijis būtiskākais, kas ietekmējis kultūrainavu, sākot no pirmajām apmetnēm upju un ezeru krastos, pirmskristietības koka pilīm un ap tām izvietotajām apmetnēm, ar muižas zemēm un muižas ēkām, zemnieku saimniecībām un apstrādātajiem laukiem, agrāro reformu Latvijas Pirmās republikas laikā, kolhozu brutālo — tikai uz maksimāli lēto

ražošanu orientēto — saimniekošanu, līdz mūsdienām, kad atkal mēģinām racionālo ražošanu saskaņot ar kultūrainavas veidošanu.

Rakstos galvenā uzmanība veltīta tam, kā cilvēks vērtē harmonijas un skaistuma ietekmi uz dabu, saimnieciskās un arī estētiskās izpratnes veidošanu. Maz runāts par to, cik liela nozīme ir kultūrainavai, veidojot ētisko izpratni un it īpaši saudzīgu attieksmi pret dabu.

Maz runāts par kultūrainavas veidošanās negatīvo ietekmi uz dabu. Vienīgais piemērs ir tas, ka nepareiza mežaudžu veidošana lielā mērā sekmējusi postījumus 1967. un 1969. gada vētrās. Netiek pieminēts, ka cilvēka darbība negatīvi ietekmējusi Baltijas jūras un Rīgas līča piekrastes izskalošanu, ezeru aizaugšanu, augu un dzīvnieku sugu izmiršanu u.c.

Pārdomas. Kultūrainavas veidošanās un pastāvēšana, ar retiem izņēmumiem, izraisa izmaiņas dabas norisēs un izjauc līdzsvaru tajās. Lai cik mums pievilcīga liekas kultūrainava, kas bija izveidojusies 18., 19. un 20. gs. sākumā, tās veidošanās, apsaimniekošana un izmantošana izraisīja ne vienas vien lielo dzīvnieku sugas izmiršanu (sumbri, tauri, tarpāni, mežacūkas, bebrī, āmrijas, kokvardenes u.c.). Par to, cik un kādas mazāk pamanāmas sugas zudušas, mums nav priekšstata. Dabisko teritoriju aizņemšana ar laukiem, ceļiem, būvēm, izrakteņu iegūšanas vietām iznīcina vai sadrumstalo sugas, samazina to daudzveidību, padarot nestabilu ekosistēmu.

Globālā mērogā šie procesi, it īpaši strauji pieaugot cilvēku skaitam, patēriņa līmenim un dabas resursu izmantošanas apjomiem, ir daudz lielāki nekā Latvijā. Attīstoties lielražošanai, pilsētām, ceļiem, moderno tehnoloģiju ieviešanai, aizvien mazāk paliek teritoriju, kurās ir saglabāts dabas līdzsvars un kuras šo līdzsvaru spētu atjaunot, ja cilvēks tās pārtrauktu izmantot un apdzīvot. Ģeogrāfs G. Eberhards sniedz informāciju par to, cik lielā mērā jau cilvēks ir ietekmējis dabu: "Neapdzīvotas vai maz pārveidotas ekosistēmas (ietver tundru, augstkalnājus, tuksnešus,

ledājus) ar iedzīvotāju blīvumu no 1 līdz 10 cilvēkiem uz vienu km² aizņem vairāk par pusi (51,9% vai 90 milj. km²) no sauszemes platības. Tās ir cilvēka dzīvei un saimnieciskajai darbībai maz noderīgas teritorijas ar ekstremāliem dabas apstākļiem. Daļēji pārveidotas ekosistēmas (lauksaimniecības vajadzībām apgūtas teritorijas) ar sekundāru veģetāciju, kur, pārtraucot vai krasi samazinot zemju izmantošanu, dabiskās ekosistēmas (vai tām līdzīgas) spēj pašas atjaunoties. Šīs ekosistēmas aizņem 24,24% (41 milj. km²). Domājams, ka arī Latvijas teritorija atbilst daļēji pārveidotām ekosistēmām. 23,9% (40 milj. km²) no sauszemes kopplatības dominē cilvēku veidotas ainavas (urbanizētie rajoni ar pilsētām un pilsētu aglomerācijām, rūpnīcu rajoniem, vienlaidus lauksaimniecības zemju rajoni), t.s. antropogēnās ainavas, kuru robežās praktiski nav iespējama kādreiz bijušo dabisko ekosistēmu atjaunošanās."¹² Tātad gandrīz ceturtdaļa Zemeslodes sauszemes jau neatgriezeniski pārveidota un vēl otra ceturtdaļa ir daļēji pārveidota, t.i., puse no Zemeslodes sauszemes, un kultūrainava kļūst aizvien urbanizētāka.

Kultūrainavu veidošanā spilgti izpaužas cilvēka antropocentriskā attieksme pret dabu, vidi. Viss, kas ir dabā, tas ir viņa, tātad ar to var rīkoties pēc saviem ieskatiem, lai gūtu sev maksimālo labumu. Ainavu veidojot, cilvēks nerēķinās ar to, kā viņa darbība ietekmēs citas dzīvās būtnes, to iespēju izdzīvot un vispār saglabāt līdzsvaru dabā. Kādas sugas izzušana no atsevišķas teritorijas vai pat izmiršana būtu tas mazākais ļaunums, ja ar to viss beigtos. Taču izjauktais līdzsvars izraisa lavīnveida izmaiņas, un to dēļ iet bojā vēl daudzas citas sugas, kas mums ir bijušas noderīgas, savukārt savairojas mums nevajadzīgās vai pat kaitīgās (kaitēkļi, slimību izraisītāji vai pārnēsātāji utt.). Rezultātā ne jau kāda abstrakta žēlsirdība pret citām dzīvajām būtnēm vai altruisms liek cilvēkam izturēties saudzīgi pret dzīvo dabu, bet gan nepieciešamība saglabāt savai eksistencei piemērotu

dzīves vidi. Vajadzētu atcerēties, ka cilvēks nav dabai pāri stāvošs, bet gan ir dabas sastāvdaļa un pakļauts tās likumiem.

Līdz nesenaī pagātnei un daudzviet arī vēl šobrīd lauku kultūrainavas etalons bija un ir perfekti sakārtota vide ar iztaisošām upītēm, bez viena koka vai krūma, izplautām ceļmalām un grāvmalēm, nonivelētiem laukiem — tāda vide, kura visracionālāk un ekonomiskāk apstrādājama, dodot vislielāko peļņu. Taču mēs redzam (piem., Dānijā), ka kultūrainavas skaistuma etalons pamazām mainās. Skaisti sakoptās Dānijas ainavā parādās nezālēm aizauguši grāvji un ceļmalas, upītes sāk mest likumus un ap tām aug atsevišķi koki un krūmi. Minētās izmaiņas neliecina par dāņu kārtības mīlestības mazināšanos, bet gan par vēlmi ainavā redzēt ko dabisku, kaut vai krūmu zaros lēkājām kādu putnu vai lidināmius taurenīti. Šīs tendences arī norāda virzienu, kādā vajadzētu notikt ainavu plānošanai un pārvaldībai. Nākotnes ainavā vajadzētu harmoniski saplūst cilvēka darbības radītajam ar dabisko ainavu, tajā saskatot estētisko un pievilcīgo. Eiropas ainavas konvencijā ir rakstīts: “.. apzinoties, ka ainavām ir nozīmīga sabiedriskā loma kultūras, ekoloģijas, vides un sociālajā lomā, ka tās ir saimnieciskajai darbībai labvēlīgs resurss un ka to aizsardzība, pārvaldība un plānošana var radīt jaunas darba vietas.”¹³ Tas arī satuvinātu ainavas veidošanu un dabas aizsardzību. Eiropas konvencijā teikts: “.. “ainavu pārvaldība” no ilgtspējīgas attīstības perspektīvas nozīmē darbības, lai nodrošinātu regulāru ainavas kopšanu ar mērķi virzīt un harmonizēt pārmaiņas, kuras rada sociālie, ekonomiskie un vides procesi.”¹⁴

Aizsargājamās ainavas. Šobrīd jau blakus aizsargājamiem nacionālajiem parkiem, liegumiem u.c. ir arī aizsargājami ainavu apvidi, kas izveidoti saskaņā ar MK noteikumiem Nr. 69 (23.02.1999.). “Noteikumi par aizsargājamo ainavu apvidiem” (ar grozījumiem līdz 25.06.2009.).¹⁵ Aizsargājamo ainavu apvidi ir teritorijas, kas izceļas ar savdabīgu

vai daudzveidīgu ainavu un īpašu skaistumu. To mērķis ir aizsargāt un saglabāt Latvijai raksturīgo kultūrvidi un ainavu tās daudzveidībā, kā arī nodrošināt sabiedrības atpūtai un tūrismam piemērotas vides saglabāšanu un dabu saudzējošu saimniekošanas metožu pielietošanu. Latvijā ir noteikti deviņi aizsargājamo ainavu apvidi. Lai arī dabas ainavu aizsardzības uzdevumos ir vides aizsardzības motīvi, tomēr tie ne vienmēr darbojas vienā virzienā un nereti traucē cits cita darbību. Turpmākajā attīstībā, piem., aizsargājamo ainavu apvidiem vajadzētu saplūst ar citu aizsargājamo teritoriju kategorijām (nacionālajiem parkiem, liegumiem u.c.). Kultūrainavas plānošanā, ja tā arī nebūs iekļauta aizsargājamo ainavu kategorijā, dabas aizsardzībai jāklūst par neatņemamu sastāvdaļu, nevis traucēkli, ar kuru jāsamierinās. Kultūrainavas veidošanā ir jābūt iekļautai vides ilgtspējības idejai.

Kas sagaidāms nākotnē? Mēs Latvijā vēl dzīvojam idilliskā kultūrainavā, kurā pamazām izzūd okupācijas ienestās destruktīvās nobīdes. Mūsu estētiskajiem stereotipiem par labu kultūrainavu varbūt nedaudz traucē krūmiem aizaugušie kādreiz apstrādātie lauki un pļavas, bebru aizsprostoto upju un strautiņu appludinātās pļavas un mežu nogabali. Bet par to vajadzētu priecāties. Mūsu daba vēl spēj atjaunoties, mēs varam baudīt ne tikai kultūrainavu, bet arī savvaļas ainavu. Taču globalizācijas procesi, cilvēku skaita pieaugums, daudzu teritoriju pārlikās ekspluatācijas rezultātā zaudētā spēja nodrošināt iedzīvotājus ar pārtiku un ūdeni, klimata izmaiņas atdzīs cilvēkus arī uz mūsu mazapdzīvoto zemi. Arī lauksaimnieciskā lielražošana ienes un ienesīs Latvijas kultūrainavā neierastas iezīmes, tāpat kā nekritiski no citām zemēm ienestais vai pašu fantāzijas radītais netipiskais apdraud mūsu ierasto kultūrainavu. Ļoti nevēlama ir galveno Latvijas resursu — lauku un mežu masveida pārdošana ārzemniekiem, lai tiktu pie ātras peļņas. Un tomēr jāatgriežas pie atziņas, ka mūsu tradicionālā lauku

kultūrainava ar nelielajām saimniecībām ir tā, kas nodrošinājusi vides ilgtspējību un arī Latvijas iedzīvotāju atražošanu, jo ir vistuvākā latviešu mentalitātei un estētiskajai izjūtai. I. Lancmanis raksta: "Var apgalvot, ka Latvijas ainaviskā harmonija bija objektīvs jēdziens un nepastāv tikai kā nacionālpatriotiski iekrāsota jūsma."¹⁶

Ļoti noderīga un labā līmenī noformēta grāmata. Var izteikt tikai vēlējumu, lai tai būtu turpinājums.

Jēkabs Raipulis,
Dr. biol.

Avoti

- ¹ Melluma A. Latvijas ainava: pārdomas par vārdiem, pieejām un praksi. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 14. lpp.
- ² Turpat, 25. lpp.
- ³ Turpat, 17. lpp.
- ⁴ Lancmanis I. Muižu centri Latvijas mūsdienīgu kultūrainavā. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 291. lpp.
- ⁵ Seile A. Zemes reforma — jaunu sociāl-ekonomisko attiecību un kultūrainavas veidošanas pamats. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 45. lpp.
- ⁶ Stūre I., Gustiņa L. Lielās vētras un meži 20. gadsimta 60. gados Latvijā. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 155. lpp.
- ⁷ Taimiņa A. Helmsa hronika: oriģināls, noraksti, attēlu pārceļojumi un pārveidojumi.

Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 254. lpp.

- ⁸ Janelis I. M. Par latviešu ciemu laikā un ainavā. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 108. lpp.
- ⁹ *Latviešu valodas vārdnīca*. Rīga: Avots, 1987. 153. lpp.
- ¹⁰ Karulis K. *Latviešu etimoloģijas vārdnīca* I. Rīga: Avots, 1992. 171. lpp.
- ¹¹ Janelis I. M. Par latviešu ciemu laikā un ainavā. 125. lpp.
- ¹² Eberhards G. *Ievads vides zinātnē*. Rīga, 1999. 9. lpp.
- ¹³ Noteikumi par aizsargājamo ainavu apvidiem (ar grozījumiem līdz 25.06.2009.).
- ¹⁴ Eiropas ainavu konvencija. *Latvijas Vēstnesis*. 18.04.2007. N 63(3639).
- ¹⁵ Turpat.
- ¹⁶ Lancmanis I. Muižu centri Latvijas mūsdienīgu kultūrainavā. *Kultūrvēstures avoti un Latvijas ainava*. Rīga: LZA Vēstis, 2011. 193.–194. lpp.

Grāmatā pamanītās kļūdas

185. lpp. 3. rindkopā no apakšas vajag "adaptējies"; 188. lpp. 2. rindkopā no apakšas "miežu putekšņa grauds", labāk "putekšnis"; tajā pat rindkopā "kas arī pieskaitāms Cereli tipam", tādas sistemātiskas vienības nav, acīmredzot, tas nav latiņu, bet angļu vārds *cereal* — labības augi; 255. lpp. 4. rindiņā no augšas izlaists vārds "„ mācītājam tad bija tikai nedaudz ... par 22 gadiem"; 296. lpp. parakstā pie 4. att. iekavās jāliek vārdi: Osterburgas pils Veidā, Vācija; 380. lpp. pēdējā vārdā nepareizs pirmais burts.